

Κινήματα και δημόσιοι χώροι στην Αθήνα: χώροι ελευθερίας, χώροι δημοκρατίας, χώροι κυριαρχίας

Κάρολος Ιωσήφ Καβουλάκος

Η συζήτηση για την πόλη, το κέντρο της, τους δημόσιους χώρους, κυριαρχείται συνήθως από τις ελίτ. Πολιτικοί, ειδικοί επιστήμονες, δημοσιογράφοι, εκπρόσωποι επιχειρηματικών ενώσεων και φορείς του τοπικού κράτους λαμβάνουν προνομιακά το λόγο. Ωστόσο, οι εξελίξεις των τελευταίων ετών επιβάλλουν τη συμπερίληψη στη λίστα όσων έχουν λόγο για την πόλη ομάδων και οργανώσεων που προέρχονται από τα κάτω, καθώς ένας σημαντικός αριθμός κινήσεων πολιτών και κινημάτων παρεμβαίνουν με τρόπο άμεσο στην πόλη επιχειρώντας να αλλάξουν την κοινωνική ζωή σε αυτή. Η δράση τους στον ένα ή άλλο βαθμό επικεντρώνεται στους δημόσιους χώρους και σε κάθε περίπτωση υλοποιείται σε αυτούς. Δεν θα ήταν υπερβολή να ειπωθεί ότι μια πραγματική κοινωνική μάχη διεξάγεται τα τελευταία χρόνια στην Αθήνα γύρω τους δημόσιους χώρους της πόλης. Η μάχη για τους δημόσιους χώρους δεν συνεπάγεται απαραίτητα άμεση φυσική σύγκρουση, αλλά σχετίζεται με διαφορετικές αντιλήψεις σχετικά με τη χρήση τους και το νόημά τους. Η μάχη αυτή τείνει να λάβει ευρύτερες κοινωνικές και πολιτικές διαστάσεις, καθώς αφενός σχετίζεται με διαφορετικές όψεις των κοινωνικών και πολιτικών εξελίξεων των τελευταίων ετών. Αφετέρου, τα κινήματα μέσα από το λόγο και τη δράση που αναπτύσσουν γύρω και επί των δημόσιων χώρων της πόλης επιχειρούν να στείλουν ευρύτερα πολιτικά μηνύματα σχετικά με το ποιος και πως δικαιούται να έχει πρόσβαση στο δημόσιο χώρο, εννοούμενο με την ευρύτερη πολιτική και κοινωνική του έννοια. Έτσι, ο δημόσιος χώρος τόσο ως πραγματική υλική υπόσταση όσο και ως ο αφηρημένος χώρος της πολιτικής και κοινωνικής συμμετοχής τείνει να καταστεί κεντρικό σημείο της μάχης.

Στο παρόν άρθρο θα γίνει αναφορά σε τρεις χαρακτηριστικές μορφές κινήματων που έχουν αναπτυχθεί τα τελευταία χρόνια στην Αθήνα: το κίνημα των ελεύθερων χώρων, το κίνημα της απόρριψης των μεταναστών και το κίνημα των πλατειών¹. Η συγκεκριμένη επιλογή δεν έγινε τυχαία. Από τη μια οι τρεις παραπάνω μορφές σχετίζονται με εξαιρετικά σημαντικές πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις που σημάδεψαν την κοινωνική και πολιτική ζωή της Αθήνας και ευρύτερα της ελληνικής κοινωνίας. Το κίνημα των ελεύθερων χώρων αποτελεί απάντηση στο νεοφιλελεύθερο πνεύμα που κυριάρχησε στην αστική πολιτική των τελευταίων δύο δεκαετιών. Το κίνημα της απόρριψης των μεταναστών αποτελεί αντανάκλαση της απορριπτικής μεταναστευτικής πολιτικής των τελευταίων ετών (Καβουλάκος & Κανδύλης 2012, Kanoulakos & Kandyliis 2011), ενώ το κίνημα των πλατειών αποτελεί μια αντίδραση στην οικονομική, πολιτική και κοινωνική κρίση που ξέσπασε από το 2010. Από την άλλη τα κινήματα αυτά αναπτύσσουν λόγο και δράση με ιδιαίτερο τρόπο σε σχέση με την τοπικότητα. Η σχέση αυτή μοιάζει αυτονόητη για το κίνημα των ελεύθερων χώρων και το κίνημα της απόρριψης των μεταναστών καθώς και τα δύο αποτελούν μορφές των κινήματων της πόλης. Ωστόσο, αν και με διαφορετικό τρόπο κάτι παρόμοιο ισχύει και για το κίνημα των πλατειών, καθώς αφενός αποτελεί ένα εγχείρημα σύνδεσης της δημοκρατικής συμμετοχής με τον τόπο (Κιουπκιολής 2011) και αφετέρου μια μορφή δράσης που σπάει τις μέχρι τώρα γνωστές νόρμες της διαμαρτυρίας οικειοποιούμενη

¹ Η χρήση του όρου «κίνημα» για το χαρακτηρισμό των τριών αυτών μορφών συλλογικής δράσης μπορεί να εγείρει κάποιες αντιρρήσεις. Είναι κινήματα όλα αυτά; Δεν περιλαμβάνεται στους στόχους τους παρόντος κειμένου η επίλυση του ζητήματος αυτού. Ωστόσο, μπορούμε να σημειώσουμε ότι για το κίνημα των ελεύθερων χώρων η χρήση του όρου έχει τεκμηριωθεί σε προηγούμενη σχετική έρευνα (Καβουλάκος 2008), ενώ για το κίνημα απόρριψης των μεταναστών θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί και ο όρος αντικίνημα (Καβουλάκος & Κανδύλης 2012). Τέλος, η απουσία οργανωμένων δυνάμεων και ο συγκυριακός χαρακτήρας της δράσης που αναπτύχθηκε σε πολλές πλατείες της χώρας την άνοιξη και το καλοκαίρι του 2011 θέτουν ερωτηματικά στο κατά πόσο μπορεί να γίνει λόγος για κίνημα.

για ένα σημαντικό χρονικό διάστημα κεντρικούς δημόσιους χώρους της πόλης (Βραδής 2011, Δαλάκογλου 2011).

Η εξέταση των τριών κινημάτων θα γίνει σε τρεις ξεχωριστές ενότητες με στόχο την ανάδειξη ορισμένων βασικών χαρακτηριστικών του κάθε ενός. Έτσι, για κάθε κίνημα θα γίνει αναφορά στο πολιτικό πλαίσιο εντός του οποίου γεννήθηκαν και αναπτύχθηκαν, στην οργανωτική τους βάση, στα κοινωνικά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων και θα δοθεί έμφαση στο λόγο και τη δράση που αναπτύσσουν σχετικά με τους δημόσιους χώρους.

Το κίνημα των ελεύθερων χώρων

Το κίνημα των ελεύθερων χώρων έχει ήδη διανύσει μια σημαντική πορεία που ξεκινά τουλάχιστον από τα μέσα της δεκαετίας του '90. Στο διάστημα αυτό ο αριθμός και η ποικιλία των συλλογικοτήτων που ασχολούνται με το θέμα έχουν πολλαπλασιαστεί², ενώ το κίνημα έχει καταγράψει σημαντικές επιτυχίες και έχει κατορθώσει να εγγράψει το θέμα των δημόσιων χώρων στην ατζέντα της τοπικής πολιτικής.

Το πρόβλημα της έλλειψης ελεύθερων χώρων στην πόλη της Αθήνας δεν είναι καινούργιο. Ο τρόπος με τον οποίο οικοδομήθηκε η πόλη μεταπολεμικά, ο ανεπαρκής σχεδιασμός και η έλλειψη αντίστοιχων κρατικών πόρων, η άναρχη δόμηση και η απουσία αξιόπιστων ελεγκτικών μηχανισμών, η συνεχής ενδοτικότητα του κράτους απέναντι στα μικρά ή μεγαλύτερα συμφέροντα των ιδιοκτητών δεν επέτρεψαν την δημιουργία επαρ-

² Στοιχεία για τον αριθμό ομάδων και οργανώσεων υπάρχουν μόνο για την τελευταία δεκαετία. Κατά την περίοδο 2001-2005 καταγράφονται 87 ομάδες και οργανώσεις (Καβουλάκος 2008). Σύμφωνα με τον «Χάρτη Κοινωνικών Αντιστάσεων» που εξέδωσε το Παρατηρητήριο Ελεύθερων Χώρων Αττικής τον Μάιο του 2006 υπήρχαν 73 περιοχές της Αθήνας, στις οποίες δρούσαν ομάδες και οργανώσεις για τους ελεύθερους χώρους. Τον Φεβρουάριο του 2008 ο αριθμός έφτασε σε 111, ενώ το Μάρτιο του 2011 «οι κοινωνικές αντιστάσεις» ξεπερνούσαν τις 145 (http://www.ekke.gr/estia/Cooper/Paratirio_Eleftheroi%20xwroi_4_11.pdf).

κών δημόσιων χώρων και χώρων πρασίνου. Η μορφή της ανάπτυξης της Αθήνας ευνόησε τις ατομικές – οικογενειακές στρατηγικές και περιόρισε τις δυνατότητες ανάπτυξης συλλογικής συνείδησης και δράσης καθώς η ευθύνη για την έλλειψη δημόσιων χώρων διαχεόταν σε ένα μεγάλο τμήμα της κοινωνίας. Έτσι, οι όποιες ομάδες και οργανώσεις δρούσαν στο επίπεδο της γειτονιάς δεν έβρισκαν σημαντική ανταπόκριση στις προσπάθειες για προστασία των ελεύθερων και δημόσιων χώρων, ούτε σχημάτισαν δίκτυα ώστε να επιχειρήσουν να επηρεάσουν την ασκούμενη πολιτική. Ωστόσο, τις δύο τελευταίες δεκαετίες η νεοφιλελεύθερη πολιτική που επιχειρήθηκε να ασκηθεί στην Αθήνα άλλαξε τα δεδομένα. Στο πλαίσιο της πολιτικής αυτής η ιδιωτικοποίηση και εμπορευματοποίηση του αστικού χώρου πήρε μεγάλες διαστάσεις (Μπελαβίλας 2005). Το κράτος επιχειρήσε να «απελευθερώσει» μια σειρά από δημόσιους χώρους ως προς το ιδιοκτησιακό καθεστώς και τους όρους δόμησής τους. Παραλίες παραχωρήθηκαν σε ιδιώτες προς εμπορική εκμετάλλευση, πλατείες και πεζόδρομοι γέμισαν τραπεζοκαθίσματα, διατηρητέα κτίσματα αποχαρκτηρίστηκαν, δέντρα κόπηκαν και αντικαταστάθηκαν από τσιμέντο για την κατασκευή κτηρίων, εμπορικών κέντρων και χώρων στάθμευσης. Δεν θα ήταν υπερβολή να ειπωθεί ότι κάθε δημόσιος χώρος απέκτησε τον ιδιώτη «μνηστήρα» του ή κάθε μεγάλη επιχειρηματική οικογένεια ή επιχειρηματικός όμιλος «διεκδίκησε» κάποιο δημόσιο χώρο. Κομβικό γεγονός τόσο για την τάση εμπορευματοποίησης και ιδιωτικοποίησης της πόλης όσο και για τη γέννηση ενός κοινωνικού κινήματος αποτέλεσε η προετοιμασία για τη διοργάνωση των Ολυμπιακών Αγώνων. Οι Ολυμπιακοί Αγώνες έδωσαν στο κράτος την ευκαιρία για μια ευρεία, συντονισμένη και «νομιμοποιημένη» –με το πρόσχημα της εθνικής υπόθεσης– καταπάτηση όλων των κανόνων και ρυθμίσεων που προστάτευαν τους δημόσιους χώρους (Τότσικας 2004). Η πολιτική αυτή έδωσε τη δυνατότητα στις επιμέρους τοπικές ομάδες και οργανώσεις που δρούσαν σε τοπικό επίπεδο να συνειδητοποιήσουν ότι η προστασία των δημόσιων χώρων δεν είναι μόνο ή κυρίως ζήτημα το οποίο

αφορά το επίπεδο της γειτονίας, αλλά ολόκληρη την πόλη και να αναδείξουν τη σημασία της δικτύωσης και της κοινής δράσης.

Στους συμμάχους του κινήματος μπορεί κανείς να κατατάξει μια ποικιλία φορέων. Τα κοινοβουλευτικά κόμματα της αριστεράς με μεγαλύτερη τη συνεισφορά του ΣΥΡΙΖΑ³ και οι αντίστοιχες δημοτικές παρατάξεις, ορισμένες οργανώσεις της άκρας αριστεράς, συνδικάτα όπως το ΕΚΑ και δευτερευόντως επιστημονικοί σύλλογοι και φορείς όπως ο ΣΑΔΑΣ, ο ΣΕΠΟΧ, το ΕΜΠ και το ΤΕΕ έχουν προσφέρει σημαντική υποστήριξη στο κίνημα.

Οι ομάδες και οι οργανώσεις που δραστηριοποιούνται στην προστασία και τη διεκδίκηση δημόσιων χώρων εμφανίζουν μια μεγάλη ποικιλομορφία. Με βάση μια σειρά από χαρακτηριστικά οι συλλογικότητες αυτές θα μπορούσαν να χωριστούν σε δύο βασικές κατηγορίες.

Από τη μια μπορούμε να διακρίνουμε ομάδες και οργανώσεις οι οποίες προσομοιάζουν ως προς τα τυπικά τους χαρακτηριστικά στα νέα κοινωνικά κινήματα. Τα μέλη των οργανώσεων αυτών και συνήθως τα πιο δραστήρια οργανωτικά τους στελέχη ανήκουν κυρίως στη μεσαία τάξη, διαθέτοντας συχνά υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης και σε αρκετές περιπτώσεις υψηλή τεχνική κατάρτιση σε θέματα πόλης (αρχιτέκτονες, πολεοδόμοι, χωροτάκτες, πολιτικοί μηχανικοί κ.λπ.). Στο χώρο αυτό εμφανίζονται τόσο τυπικές όσο και άτυπες μορφές οργάνωσης, ενώ δεν απουσιάζουν παραδοσιακές οργανώσεις γειτονιάς, όπως οι εξωραϊστικοί και οι πολιτιστικοί σύλλογοι (Καβουλάκος 2008). Οι οργανώσεις αυτές εμφανίζουν μια άτυπη αλλά διαρκή μεταξύ τους δικτύωση καθώς και σημαντικό αριθμό κοινών δράσεων. Συμβατικές μορφές δράσης: παραστάσεις, επιστολές, δημόσιες ομιλίες, ημερίδες, συνεντεύξεις τύπου, εθελοντικές/πολιτιστικές δράσεις. Οι μορφές δράσεις που κυρίαρχα επιλέ-

³ Από τις δημοτικές εκλογές του 2006 η δημοτική παράταξη Ανοιχτή Πόλη έχει υιοθετήσει το μεγαλύτερο μέρος των αιτημάτων των συγκεκριμένων κινήματων, προοθώντας τις απόψεις τους στα θεσμικά όργανα του δήμου.

γονται είναι οι συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας, οι τοπικές λαϊκές συνελεύσεις και οι πορείες. Οι συμβατικές μορφές δράσης, όπως παραστάσεις διαμαρτυρίας, προσφυγές στη δικαιοσύνη (κυρίως στο Συμβούλιο της Επικρατείας που σε πολλές περιπτώσεις εξέδωσε θετικές προς τα αιτήματά τους αποφάσεις), επιστολές διαμαρτυρίας προς τις αρχές, δημόσιες ομιλίες, επιστημονικές και ενημερωτικές ημερίδες, συνεντεύξεις τύπου, εθελοντικές και πολιτιστικές δράσεις αποτελούν μια δεύτερη σημαντική επιλογή των παραπάνω ομάδων και οργανώσεων. Αντίθετα, βίαιες ή συγκρουσιακές μορφές δράσης είναι σπάνιες (Καβουλάκος 2008). Η πλειονότητα των δράσεων αυτών έχει «αμυντικό» χαρακτήρα, εναντίωσης δηλαδή στην αλλοίωση του δημόσιου και κοινόχρηστου χαρακτήρα κάποιου χώρου. Ωστόσο, δεν απουσιάζουν και διαμαρτυρίες με διεκδικητικό χαρακτήρα, που ζητούν την μετατροπή κάποιου χώρου σε κοινόχρηστο - δημόσιο. Ανεξάρτητα όμως από τον αμυντικό ή διεκδικητικό χαρακτήρα των δράσεων στις περισσότερες περιπτώσεις ο λόγος που αναπτύσσεται περιέχει στις περισσότερες περιπτώσεις στοιχεία ευρύτερης αμφισβήτησης που ξεπερνούν το επίπεδο της γειτονιάς, καθώς στηρίζεται σε ένα σχετικά σαφές πλαίσιο ιδεών και αντιλήψεων για την πολιτική, κοινωνική και οικονομική ζωή στην πόλη. Οι βασικοί άξονές του είναι δύο: η προάσπιση των αξιών χρήσης ενάντια στις ανταλλακτικές αξίες και η προβολή ενός μοντέλου κοινωνικά και οικολογικά βιώσιμης ανάπτυξης. Στο επίπεδο των αιτημάτων οι άξονες αυτοί εκφράστηκαν μέσα από διαμαρτυρίες ενάντια στην εμπορευματοποίηση και ιδιωτικοποίηση δημόσιων χώρων, υπέρ της διατήρησης, αναβάθμισης και επέκτασής τους, ενάντια στον οικονομικό και πληθυσμιακό γιγαντισμό της Αθήνας που καταστρέφει την ποιότητα ζωής και τις κοινωνικές σχέσεις και τέλος υπέρ ενός μοντέλου ήπιας ανάπτυξης με σεβασμό στο περιβάλλον και τις ανάγκες των κατοίκων. Κοινό στοιχείο όλων των παραπάνω είναι η αμφισβήτηση της δυνατότητας των κέντρων λήψης των αποφάσεων να λειτουργούν δίχως τη συγκατάθεση των κατοίκων της πόλης, καθώς και η κατασκευή μιας νέας κοινοτικής ζωής με επίκεντρο τους δημόσιους χώρους, στην οποία απαλλαγμένοι από τις εμπορευματικές

σχέσεις όλοι οι κάτοικοι θα μπορούν να απολαύσουν μια καλύτερη ποιότητα ζωής.

Από την άλλη, μπορούμε να διακρίνουμε ομάδες που προέρχονται ή κινούνται στον ελευθεριακό χώρο. Οι ομάδες αυτές είναι οργανωμένες άτυπα, λειτουργούν στη βάση της γειτονιάς, συχνά γύρω από κάποιο στέκι στο οποίο αναπτύσσονται πολλαπλές πολιτικές, κοινωνικές και πολιτιστικές δραστηριότητες και είναι άτυπα και χαλαρά δικτυωμένες μεταξύ τους. Τα μέλη των ομάδων αυτών προέρχονται κυρίως από την νεολαία. Επιλέγουν σπανιότερα συμβατικές μορφές δράσης, συχνότερα αντισυμβατικές όπως συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας και πορείες, ενώ έχουν συμβάλλει στον εμπλουτισμό του ρεπερτορίου δράσης του κινήματος των ελεύθερων χώρων με καταλήψεις δημόσιων χώρων τους οποίους αυτοδιαχειρίζονται μέσα από ανοιχτές δημοκρατικές διαδικασίες στις οποίες έχουν δικαίωμα συμμετοχής όλοι.⁴ Οι δημόσιοι αυτοί χώροι διαμορφώνονται και συντηρούνται από τα μέλη των ομάδων και τους κατοίκους της περιοχής (φύτευση και περιποίηση δέντρων, καθαρισμός, κατασκευές στοιχειωδών υποδομών όπως παιδική χαρά, περίπτερο, διαμόρφωση του χώρου κ.λπ.) και μετατρέπονται σε κέντρα ελεύθερης έκφρασης και πολιτικών, πολιτιστικών και κοινωνικών εκδηλώσεων, εκδηλώσεων και δράσεων αλληλεγγύης που υπερβαίνουν τα στενά όρια της γειτονιάς σε ένα πνεύμα έμπρακτης αντίστασης απέναντι στις κυρίαρχες ελίτ και τις αξίες τους και προβολής ενός διαφορετικού τρόπου καθημερινής πολιτικής και κοινωνικής συμμετοχής αλλά και κοινωνικής συμπεριφοράς. Το μήνυμα που εμπέμπεται είναι η αυτοοργάνωση των πολιτών σε όλες τις γειτονιές της πόλης. Οι δράσεις λοιπόν αυτές δεν έχουν βασικό στόχο να επηρεάσουν τα κέντρα λήψης των αποφάσεων, όπως συμβαίνει κατά κύριο λόγο στην προηγούμενη κατηγορία, αλλά να διαμορφώσουν χώρους «ελεύθερους» τόσο από τις εμπορευματικές σχέσεις όσο και από την παρουσία του κράτους. Εδώ

⁴ Σε ένα ενδιαφέρον άρθρο η Πετροπούλου συνδέει την ανάπτυξη τέτοιων ριζοσπαστικών μορφών δράσης με την εξέγερση του Δεκεμβρίου του 2008 (Petropoulou 2010).

εμφανίζονται σχετικά συχνά συγκρούσεις με τις δυνάμεις καταστολής. Ωστόσο, η αυτοδιαχείριση στη βάση της δημοκρατικής συμμετοχής όλων δεν αποδεικνύεται εύκολη υπόθεση, καθώς σε ορισμένες περιπτώσεις εμφανίζονται έντονες εσωτερικές έριδες που θέτουν σε κίνδυνο τον αρχικό χαρακτήρα των εγχειρημάτων.

Ωστόσο, παρά τις παραπάνω διαφορές οι ομάδες και οργανώσεις του κινήματος δεν αποτελούν δύο καθαρούς-ανταγωνιστικούς πόλους καθώς συχνά συνεργάζονται στη βάση κοινών στόχων και συγκεκριμένων θεμάτων και δράσεων.

Το κίνημα απόρριψης των μεταναστών⁵

Το κίνημα της απόρριψης των μεταναστών εμφανίζεται στο χώρο της Αθήνας στα τέλη του 2008 στην περιοχή του Αγίου Παντελεήμονα Αχαρνών, όπου σημειώνεται μια σημαντική συγκέντρωση μεταναστών (Αράπογλου κ.ά. 2009). Έκτοτε έχει καταβάλει σημαντικές προσπάθειες να επεκτείνει τη δράση του σε άλλες κυρίως όμορες περιοχές της πόλης με παρόμοια σύνθεση πληθυσμού (πλατεία Αττικής, πλατεία Αμερικής, πλατεία Βικτωρίας, περιοχή του Αρχαιολογικού Μουσείου, Ομόνοια κλπ). Εδώ η αναφορά μας θα περιοριστεί σε ένα βαθμό στην περίπτωση του Αγίου Παντελεήμονα, καθώς η μέχρι τώρα επιτυχής έκβαση της απορριπτικής δράσης εκεί έχει καταστήσει τη συγκεκριμένη περιοχή σύμβολο του αντιμεταναστευτικού αγώνα και έχει επιτρέψει σε ακροδεξιές και αντιρατσιστικές οργανώσεις να εισβάλλουν δυναμικά στη δημόσια ζωή.

Οι πολιτικές συνθήκες που ευνόησαν την εμφάνιση του κινήματος αυτού καθορίστηκαν σε μεγάλο βαθμό από τη μεταναστευτική πολιτική. Τα προγράμματα παροχής άδειας παραμονής και εργασίας που ξεκίνησαν μετά τα μέσα της δεκαετίας του 90 και σταμάτησαν στα μέσα της πρώτης δεκαετίας του νέου αιώνα, αν και δεν έλυσαν τα προβλήματα ενός σημαντικού

⁵ Αυτό το τμήμα του άρθρου στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό στα συμπεράσματα έρευνας που πραγματοποιήσα στο ΕΚΚΕ σε συνεργασία με τον Γιώργο Κανδύλη.

τμήματος του μεταναστευτικού πληθυσμού (Μαρβάκης 2004), αποτέλεσαν μια σημαντική βελτίωση του θεσμικού πλαισίου στην κατεύθυνση της παροχής κάποιων δικαιωμάτων στους μετανάστες. Ωστόσο, οι πολιτικές αυτές φάνηκε ότι αποτελούν μια παρένθεση σε μια μεταναστευτική πολιτική η οποία έχει κυρίως αστυνομικό, κατασταλτικό και τελικά απορριπτικό χαρακτήρα. Από τα μέσα της προηγούμενης δεκαετίας παρά τα νέα κύματα μεταναστών κανένα νέο πρόγραμμα νομιμοποίησης δεν εφαρμόστηκε, ενώ οι σχετικά πρόσφατες θεσμικές αλλαγές για την παροχή ιθαγένειας και την ίδρυση σε τοπικό επίπεδο των Συμβουλίων Ένταξης Μεταναστών δεν έχουν αποδώσει και κυρίως δεν έχουν αλλάξει το πολιτικό κλίμα απέναντι στους μετανάστες, το οποίο αντίθετα βαίνει διαρκώς επιδεινούμενο.

Η συγκεκριμένη μεταναστευτική πολιτική συνέβαλε στην ανάδυση του κινήματος της απόρριψης των μεταναστών κυρίως με δύο τρόπους. Από τη μια η εγγύτητα των απόψεων ορισμένων θεσμικών φορέων, όπως το Υπουργείο Δημοσίας Τάξεως και η αστυνομία, με τις απόψεις του κινήματος, επέτρεψε την εύκολη πρόσβαση του τοπικού υποκειμένου σε κέντρα λήψης αποφάσεων ή ακόμα και τη μεταξύ τους συνεργασία. Από την άλλη η μεταναστευτική πολιτική συνέβαλε στην κατασκευή και διάχυση της εικόνας του μετανάστη ως ύποπτου, εγκληματία και απορριπτέου από την κοινωνία, ενισχύοντας τον αντιμεταναστευτικό λόγο σε όλες του τις εκδοχές (Καβουλάκος & Κανδύλης 2012). Το πλαίσιο αυτό ευνόησε την εκλογική άνοδο του ΛαΟΣ ως του κατεξοχήν πολιτικού φορέα έκφρασης και εκπροσώπησης των αντιμεταναστευτικών απόψεων⁶ και νομιμοποίησε τη δράση μικρότερων ακροδεξιών ρατσιστικών οργανώσεων, όπως η Χρυσή Αυγή. Οι δύο παραπάνω φορείς, καθώς και άλλες μικρότερης εμβέλειας οργανώσεις με ακροδεξιές, εθνικιστικές ή και ρατσιστικές οργανώσεις συνέβα-

⁶ Η σύνδεση της (αντι-)μεταναστευτικής πολιτικής με την εκλογική άνοδο ακροδεξιών κομμάτων σε άλλες χώρες της Ευρώπης έχει καταδειχθεί από άλλες έρευνες (ενδεικτικά Skenderovic 2007).

λαν πολιτικά –προσφέροντας προσβάσεις στα κέντρα λήψης αποφάσεων, όπως το ΛαΟΣ στο Δήμο Αθηναίων– αλλά και οργανωτικά στην ανάδυση του κινήματος σε επίπεδο γειτονιάς (Καβουλάκος & Κανδύλης 2012).

Έτσι, αν και οι τοπικές οργανώσεις απόρριψης των μεταναστών εμφανίζονται ως επιτροπές κατοίκων τονίζοντας τον ανεξάρτητο ή/και ακομμάτιστο χαρακτήρα τους και τη σημασία της αυτοοργάνωσης του πολιτών για την επίλυση ενός τοπικού ζητήματος, το τοπικό υποκείμενο στηρίχθηκε σε ένα άτυπο δίκτυο οργανώσεων και σε μέλη με επάλληλες οργανωτικές εντάξεις (στον τοπικό εκπολιτιστικό σύλλογο, τη ρατσιστική οργάνωση Χρυσή Αυγή, την πατριωτική οργάνωση «Ένωση Εφέδρων Αξιωματικών», το ακροδεξιό κοινοβουλευτικό κόμμα ΛαΟΣ και το πατριωτικό εξωκοινοβουλευτικό κόμμα Δημοκρατική Αναγέννηση). Η συνύπαρξη αυτή σήμαινε ότι στο εσωτερικό του κινήματος υπήρχαν εντάσεις, διαχωριστικές γραμμές και ανταγωνισμοί. Ωστόσο, όλα αυτά δεν εμπόδισαν την εμφάνιση του κινήματος ως εννιαίου στη βάση κοινών απόψεων και στόχων.

Σχετικά με την κοινωνική σύνθεση των συμμετεχόντων στο κίνημα της απόρριψης των μεταναστών είναι δύσκολο να αποφανθεί κανείς με βεβαιότητα, καθώς η δυσκολία πρόσβασης του ερευνητή στις σχετικές πληροφορίες είναι μεγάλη. Ωστόσο, από τον πολιτικό λόγο του τοπικού απορριπτικού υποκειμένου καθώς και από τις μορφές δράσεις που υιοθετήθηκαν μπορεί κανείς να συμπεράνει ότι πρόκειται για μια σύνθεση μικροαστών – ιδιοκτητών κατοίκων της περιοχής και νέων. Τα κείμενα του κινήματος απευθύνονται κυρίως σε εκείνους τους κατοίκους που όντας ιδιοκτήτες κατοικιών στην περιοχή παρουσιάζονται ως εγκλωβισμένοι στην περιοχή καθώς εξαιτίας της απαξίωσης της ιδιοκτησίας τους δεν έχουν τη δυνατότητα να μετακινηθούν. Μορφές δράσης, όπως οι συγκρούσεις με το αντιρατσιστικό κίνημα, η βίαιη κατάληψη της πλατείας του Αγίου Παντελεήμονα, βίαιες αντιπαραθέσεις σε άλλες πλατείες της γύρω περιοχής παραπέμπουν στη συμμετοχή νεολαίας που δεν κατοικεί απαραίτητα στις συγκεκριμένη περιοχή.

Εκτός από τις παραπάνω μορφές δράσης που αποτέλεσαν κεντρικές επιλογές του κινήματος απόρριψης των μεταναστών το ρεπερτόριο δράσης συμπληρώνεται από συλλογές υπογραφών, επιστολές προς αρχές και τον τύπο και συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας σε πλατείες ή έξω από αστυνομικά τμήματα. Σε αυτά θα μπορούσε να προστεθούν και βίαιες επιθέσεις κατά μεταναστών που όπως ήταν αναμενόμενο πραγματοποιήθηκαν άτυπα δίχως την κάλυψη κάποιας οργάνωσης, αλλά συνέβαλλαν στην ενίσχυση του τοπικού κοινωνικού κλίματος ενάντια στους μετανάστες.

Ο πολιτικός λόγος του υποκείμενου της απόρριψης των μεταναστών μπορεί να συμπυκνωθεί στα ακόλουθα σημεία: Το πρόβλημα για το οποίο καλούνται οι κάτοικοι να κινητοποιηθούν είναι η δυσανάλογη παρουσία μεταναστών στην περιοχή. Οι μετανάστες υποβαθμίζουν την περιοχή και την κοινωνική θέση των γηγενών. Ως υπεύθυνοι για το πρόβλημα αυτό εμφανίζονται οι πολιτικοί, το κράτος, οι οικονομικές ελίτ και τα υπερεθνικά κέντρα εξουσίας. Η προτεινόμενη λύση είναι η απομάκρυνσή τους από την περιοχή (Καβουλάκος & Κανδύλης 2012).

Ο δημόσιος χώρος εμφανίζεται στο επίκεντρο της δράσης του κινήματος. Λίγους μήνες μετά την εμφάνιση του κινήματος πραγματοποιείται στην πλατεία του Αγίου Παντελεήμονα μια άτυπη «λευκή» κατάληψη και απαγορεύεται με βίαιο τρόπο η είσοδος σε αλλόφυλους μετανάστες, ενώ η παιδική χαρά κλείνει αρχικά με αυθαίρετο τρόπο και στη συνέχεια με την κάλυψη του Δήμου Αθηναίων. Για κάποιο διάστημα η πλατεία εκτός από χώρος πραγματοποίησης των συγκεντρώσεων αντιμεταναστευτικής διαμαρτυρίας γίνεται και χώρος σύγκρουσης με το αντιρατσιστικό κίνημα. Η επικέντρωση της δράσης στο δημόσιο χώρο έχει πολλαπλό συμβολικό και υλικό χαρακτήρα.

Το κίνημα αποδίδει μεγάλη σημασία στην ύπαρξη της «μεγαλύτερης εκκλησίας των Βαλκανίων» στην πλατεία του Αγίου Παντελεήμονα. Κάτω από αυτή την οπτική η εκκλησία αποτελεί μεν λατρευτικό χώρο, η λειτουργία του οποίου παρεμποδίζεται από την παρουσία μεγάλου πλήθους

αλλόθρησκων που δεν σέβονται το χώρο. Κυρίως όμως προβάλλεται ως εθνικό σύμβολο, η καθαρότητα του οποίου απειλείται από τους αλλόφυλους. Τα θρησκευτικά συναισθήματα και ο σεβασμός απέναντι στον ιερέα του ναού –που προσφέρει βοήθεια σε μετανάστες της περιοχής– υποχωρούν απέναντι στη σημασία του εθνικιστικού περιεχομένου που προσδίδεται στην εκκλησία.

Ταυτόχρονα, το κίνημα της απόρριψης των μεταναστών αντιλαμβάνεται την πλατεία ως βασικό στοιχείο της εικόνας που σχηματίζουν για την περιοχή οι διερχόμενοι. Το όνομα και η φήμη της γειτονιάς επενδύονται σε σημαντικό βαθμό στην εικόνα της πλατείας. Η «υπερβολικά μεγάλη» παρουσία των μεταναστών παρουσιάζεται ως στοιχείο που δυσφημούσε τον Άγιο Παντελεήμονα και υποβάθμιζε τη θέση του στην άτυπη κοινωνική ιεραρχία των τόπων της πόλης. Έτσι, η απομάκρυνση των μεταναστών από την πλατεία και την παιδική χαρά, αν και δεν αποτελεί μια ολοκληρωμένη λύση, βελτίωσε την εικόνα της περιοχής.

Η κατειλημμένη πλατεία αποτελεί για το κίνημα της απόρριψης των μεταναστών το χώρο επανασύστασης της κοινότητας των γηγενών. Σύμφωνα με το απορριπτικό κίνημα οι κοινωνικές σχέσεις των γηγενών είχαν αποσυντεθεί καθώς οι κάτοικοι φοβισμένοι από τους μετανάστες κλείνονταν στα σπίτια τους. Το κίνημα εκδιώκοντας τους μετανάστες και διοργανώνοντας γιορτές επί της φυλετικά αποκαθαρμένης πλατείας, οικειοποιείται το δημόσιο χώρο και επιχειρεί να επαναφέρει την αρμονία των κοινοτικών σχέσεων, ενώ επικαλείται το παρελθόν της περιοχής (όταν επικρατούσε η εθνική ομοιογένεια) για να δικαιολογήσει ότι από την κοινότητα αποκλείονται όσοι γείτονες διαφέρουν εθνικά και κυρίως φυλετικά, γιατί απλώς «δεν ανήκουν εδώ». Από την πλατεία όμως δεν αποκλείονται μόνο οι μετανάστες, αλλά και οι εσωτερικοί έχθροι του κινήματος της απόρριψης, τα μέλη του αντιρατσιστικού κινήματος και γενικά όποιος διαφωνεί με τις απόψεις και τις πρακτικές του κινήματος. Η αριστερά, οι αναρχικοί και όποιος τους συνδράμει καταγγέλλεται για φαύλο αντιρατσισμό. Ωστόσο, το βασικό επιχείρημα είναι ότι στην πραγμα-

τικότητα ούτε και αυτοί ανήκουν εδώ: δεν κατανοούν τα προβλήματα της περιοχής, έρχονται από αλλού, είναι περιφερόμενοι, μεταφέρουν τις πολιτικές τους ιδεολογίες και συνεπώς δεν νομιμοποιούνται να δρουν ή να προτείνουν λύσεις.

Τελικά, η κατάληψη της πλατείας αποτελεί για το κίνημα της απόρριψης μια πράξη παραδειγματική τόσο για άλλες πλατείες όσο και για ολόκληρο το έθνος. Η κατάληψη εμφανίζεται ως μια πράξη άσκησης του φυσικού δικαιώματος κυριαρχίας των γηγενών επί των ξένων και όσων «διεφθαρμένων» τους υποστηρίζουν. Με αυτή την έννοια το «έδαφος» της πλατείας αποτελεί για τη γειτονιά ότι το εθνικό έδαφος για τη χώρα. Έτσι, η αποσπασματική λύση εκδίωξης των μεταναστών από την πλατεία προβάλλεται ως παράδειγμα προς μίμηση όχι μόνο σε άλλες πλατείες αλλά και ως το υπόδειγμα της λύσης συνολικά για ένα έθνος που βρίσκεται σε κατάσταση πολιορκίας.

Το κίνημα των πλατειών⁷

Το κίνημα των πλατειών ξεκινά στα τέλη Μάη του 2011 μέσα από διαδικτυακά καλέσματα στα νέα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (facebook) για συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας στις πλατείες ενός μεγάλου αριθμού πόλεων της χώρας. Οργανωτικός φορέας δεν υπάρχει. Τα καλέσματα έρχονται ανώνυμα «από τα κάτω» με στόχο την έκφραση ριζικής διαφωνίας για τα μέτρα της κυβέρνησης, ενώ ρητά αναφέρονται ο αυθόρμητος και ειρηνικός χαρακτήρας των εκδηλώσεων, η απουσία οποιασδήποτε οργανικής σχέσης

⁷ Η επιλογή της ονομασίας του κινήματος με βάση τον τόπο εκδήλωσης της διαμαρτυρίας δεν γίνεται για να εξυπηρετήσει τις ανάγκες ενός άρθρου που έχει ως αντικείμενο τους δημόσιους χώρους, αλλά γιατί αποδίδει καλύτερα τις διαδικασίες, τις μορφές δράσης και το περιεχόμενο του κινήματος. Η ονομασία «κίνημα των αγανακτισμένων» ή ακόμα περισσότερο μια πιο αόριστη αναφορά σε «αγανακτισμένους» αποδίδει στο αρχικό συναισθηματικό κίνητρο συμμετοχής στη διαμαρτυρία μεγαλύτερη σημασία από αυτή που σε μια τελική αποτίμηση της δράσης είχε.

με οργανωμένες δυνάμεις (κόμματα ή συνδικάτα) και η διάθεση συνάντησης και αλληλογνωριμίας.⁸ Οι πρώτες συγκεντρώσεις πραγματοποιούνται ταυτόχρονα σε 38 κεντρικές πλατείες διαφορετικών πόλεων σε όλη την Ελλάδα. Σε πολλές πόλεις διοργανώνονται αυθόρμητα ανοιχτές συζητήσεις που γρήγορα μετατρέπονται σε λαϊκές συνελεύσεις. Τις πρώτες εκδηλώσεις διαμαρτυρίας διαδέχονται καθημερινές συγκεντρώσεις και λαϊκές συνελεύσεις στον ίδιο χώρο. Σύντομα το κίνημα των πλατειών διαχέεται. Συνολικά την επόμενη περίοδο πραγματοποιούνται σε όλη τη χώρα συχνές (από καθημερινές ως 1-2 φορές την εβδομάδα ανάλογα με το μέγεθος της πόλης και τις διαθέσεις των συμμετεχόντων) συγκεντρώσεις και λαϊκές συνελεύσεις σε περισσότερες από 60 πλατείες διαφορετικών πόλεων. Στην Αθήνα πέρα από το Σύνταγμα που αποτελεί τον κεντρικό χώρο των εκδηλώσεων σταδιακά πραγματοποιούνται συνελεύσεις σε περισσότερες από 40 πλατείες. Ωστόσο, παρά τη μεγάλη γεωγραφική διάχυση και την απουσία επίσημου οργανωτικού φορέα μπορεί να υποστηριχθεί ότι οι συγκεντρώσεις και οι λαϊκές συνελεύσεις της πλατείας Συντάγματος έχουν μια κεντρικότητα, εξαιτίας της μαζικότητάς τους, της γεινιάσης της πλατείας με το Κοινοβούλιο και άλλα κέντρα λήψης των αποφάσεων, του «συντονιστικού» της χαρακτήρα σε σχέση με τις διαδικασίες συνάντησης και επικοινωνίας μεταξύ των πλατειών όλης της χώρας και της συχνής τους επαφής με άλλες διαμαρτυρίες που οργανώνονται την ίδια περίοδο και καταλήγουν στην πλατεία (Μπρέστα 2011). Για το λόγο αυτό εδώ θα επικεντρωθούμε στις εκδηλώσεις της πλατείας Συντάγματος.

Το κοινωνικό πλαίσιο εντός του οποίου γεννιέται το κίνημα είναι προφανώς η πρωτοφανής οικονομική κρίση που πλήττει τη συντριπτική πλειονότητα των μελών της ελληνικής κοινωνίας, υποβαθμίζοντας το επίπεδο ζωής, αυξάνοντας με ταχύτατους ρυθμούς τη φτώχεια, την ανεργία

⁸ Τέτοιου είδους καλέσματα μέσα από τα νέα μέσα κοινωνικής δικτύωσης που οδήγησαν σε συγκεντρώσεις δίχως οργανωτικό φορέα πραγματοποιήθηκαν πρώτη φορά στην Ελλάδα το 2007 με αντικείμενο διαμαρτυρίας τις τεράστιες καταστροφικές πυρκαγιές στην Πελοπόννησο.

και την κοινωνική ανασφάλεια καθώς τα δεδομένα πάνω στα οποία οικοδομήθηκαν οι ζωές των ανθρώπων γκρεμίζονται μέσα σε ελάχιστο χρόνο. Το μέγεθος του πλήγματος, η απειλή δηλαδή της ατομικής κοινωνικής συντριβής και ευρύτερα της κοινωνικής συνοχής αλλά και το γεγονός ότι πρόκειται για μια μαζική κοινή και ταυτόχρονη εμπειρία δίνει μια καλή βάση για την εκδήλωση συλλογικής δράσης, καθώς η ευθύνη μπορεί να αποδοθεί με μεγαλύτερη ευκολία - συγκριτικά με το παρελθόν - σε αυτούς που οδήγησαν στην κρίση και έχουν αναλάβει τη διαχείρισή της και όχι σε ατομικά σφάλματα του καθενός. Αν η απόδοση της ευθύνης στις πολιτικές και κοινωνικές ελίτ –αδιάφορο ειδικά στην πρώτη φάση αν αυτές έχουν συγκεκριμένο ή αόριστο χαρακτήρα– συνδυαστεί με την κρίση αντιπροσώπευσης και αξιοπιστίας των πολιτικών θεσμών, των κομμάτων (συμπεριλαμβανομένων των κομμάτων της αριστεράς) και των συνδικάτων που υπέβασκε χρόνια πριν την κρίση και με το γενικότερο «εξεγερσιακό» κλίμα που διαμορφώθηκε από την αραβική άνοιξη και κυρίως από τις αντίστοιχες εκδηλώσεις στην Puerta del Sol της Μαδρίτης μπορεί να οδηγήσει σε μια πρωτόλεια απάντηση στο ερώτημα της γέννησης του κινήματος.

Ωστόσο, το πλήθος της πλατείας Συντάγματος δεν είναι ενιαίο. Από τις πρώτες κιόλας μέρες η πλατεία χωρίζεται σε αυτούς που συγκεντρώνονται στο πάνω μέρος της και εκφράζουν τη διαμαρτυρία τους κυρίως με την ίδια την παρουσία τους, αποδοκιμάζοντας αόριστα προς τη βουλή και σπανιότερα χρησιμοποιώντας πολιτικά συνθήματα και στο κάτω μέρος της πλατείας που καθημερινά πραγματοποιούνται λαϊκές συνελεύσεις, συνελεύσεις θεματικών ομάδων και διοργανώνονται συζητήσεις και πολιτιστικές εκδηλώσεις. Εκεί συντελείται μια πρωτοφανής διαδικασία οικειοποίησης και αλλαγής της χρήσης της πλατείας. Η πλατεία, από διαβατάριχη είσοδος και έξοδος του μετρό ή «απρόσωπη λαμπερή βιτρίνα της πρωτεύουσας» (Δαλάκογλου 2011), μετατρέπεται σε κέντρο μιας νέας κοινοτικής ζωής, κέντρο διαμαρτυρίας, σύγκρουσης, αντίστασης και αντιστετικής, κέντρο

πολιτικής αμφισβήτησης με πανελλαδική και διεθνή διάσταση και ως κέντρο συμμετοχής και αμεσοδημοκρατικών – καταστατικών διαδικασιών.

Η πλατεία λειτούργησε ως κέντρο μιας νέας κοινοτικής ζωής βασισμένης στην αυτοοργάνωση και την αλληλεγγύη και απελευθερωμένης από την παρουσία του κράτους και την κυριαρχία των εμπορευματικών σχέσεων. Μέσα σε λίγες μέρες από την πρώτη συγκέντρωση στήθηκαν τέντες και σκηνές, οργανώθηκαν κουζίνα, φαρμακείο, ομάδα πρώτων βοηθειών, ραδιοφωνικός σταθμός, διαδικτυακή ιστοσελίδα, δραστηριότητες καλλιτεχνικής έκφρασης και δημιουργικής δραστηριότητας για παιδιά, ενώ στη βάση ελεύθερης και εθελοντικής συμμετοχής διαμορφώθηκαν ομάδες: νομικών, εξορμήσεων, σίτισης, καθαρισμού, καλλιτεχνών, στήριξης, περιφρούρησης, επικοινωνίας και φύλου.

Η πλατεία αποτελεί το κέντρο της διαμαρτυρίας, αλλά και κέντρο συντονισμού και σύγκρουσης. Εκεί όχι μόνο πραγματοποιούνται οι καθημερινές συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας αλλά καταλήγουν πολλές πορείες συνδικάτων και άλλων φορέων που πραγματοποιήθηκαν την ίδια περίοδο. Από εκεί εκπορεύονται δράσεις παρεμπόδισης των απονομιμοποιημένων κοινοβουλευτικών διαδικασιών (περικυκλώσεις του Κοινοβουλίου σε ημέρες κρίσιμων ψηφοφοριών). Από εκεί απευθύνονται προσκλήσεις για δράση στα συνδικάτα, αλλά και στους λαούς της Ευρώπης για συννομισμένη και ταυτόχρονη διαμαρτυρία. Εκεί επιχειρείται ο πανελλαδικός συντονισμός των συνελεύσεων όλων των πλατειών της χώρας. Ως κέντρο της διαμαρτυρίας η πλατεία αποτελεί και το κέντρο της σύγκρουσης με τις δυνάμεις καταστολής. Δεν είναι τυχαίο ότι ίσως το πιο σημαντικό διακύβευμα της σύγκρουσης αποτελεί ο έλεγχος της ίδιας της πλατείας.

Η πλατεία λειτουργεί ως κέντρο αντίστασης και αντεξουσίας. Η εμμένουσα παρουσία στην πλατεία δηλώνεται ως πράξη ανυποχώρητης αντίστασης μέχρι να αποχωρήσουν οι αντίπαλοι, «μέχρι να φύγουν ... κυβέρνηση, Τρόικα, τράπεζες, μνημόνια».

Τέλος, η πλατεία λειτούργησε ως κέντρο αμεσοδημοκρατικών διαδικασιών με καταστατικό χαρακτήρα. Οι διαδικασίες της συνέλευσης δια-

μορφώθηκαν μετά από εκτενείς συζητήσεις με τρόπο ώστε να εξασφαλιστεί η μέγιστη δυνατή και ισοδύναμη συμμετοχή (οι ομιλητές επιλέγονταν μετά από κλήρωση και είχαν μικρό και σαφώς ορισμένο χρόνο ομιλίας), ενώ όλες οι αποφάσεις και τα ψηφίσματα λαμβάνονταν με τη σύμφωνη γνώμη της πλειοψηφίας των εκάστοτε συμμετεχόντων. Ταυτόχρονα με τη λαϊκή συνέλευση λειτούργησαν θεματικές συνελεύσεις για τη συζήτηση και επεξεργασία επιμέρους θεμάτων (οικονομίας, εργασίας, κοινωνικής αλληλεγγύης, περιβάλλοντος, φύλου, εκπαίδευσης, άμεσης δημοκρατίας, κ.ά.) τη διατύπωση προτάσεων και τη σύνταξη κειμένων που μπορούσαν να υποβληθούν στη λαϊκή συνέλευση. Η καθημερινή επίμονη και εξαντλητική διαδικασία των συνελεύσεων έχει διπλό καταστατικό χαρακτήρα. Αφενός επιχειρεί σε μια λογική αυτοδιαμόρφωσης να μορφοποιήσει πολιτικά το ετερογενές πλήθος των συμμετεχόντων, το οποίο η ίδια η συνέλευση αναγνωρίζει ότι αποτελείται από εργαζόμενους, άνεργους, συνταξιούχους, νέους με διαφορετικές ιδεολογικές αφετηρίες. Αφετέρου αναζητεί λύσεις για την υπέρβαση της κρίσης και την οργάνωση της πολιτικής ζωής με νέες αρχές και διαδικασίες. Στο πλαίσιο αυτό διοργανώνονται ημέρες λαϊκής διαβούλευσης με την πρόσκληση επιστημόνων και προσωπικοτήτων, οι οποίοι τοποθετούνται και δέχονται τις ερωτήσεις των συμμετεχόντων.

Στα ψηφίσματα της λαϊκής συνέλευσης μπορεί κανείς με ευκολία να διακρίνει ότι το πρόβλημα που κινητοποιεί είναι η μη δημοκρατική λειτουργία των κέντρων αποφάσεων. Η κοινωνική αδικία και οι διευρυνόμενες κοινωνικές ανισότητες αποτελούν παράγωγο της έλλειψης της δημοκρατίας. Έτσι, οι επιμέρους προτεινόμενες λύσεις όπως η διαγραφή του χρέους, η αναδιανομή του εισοδήματος, η εθνικοποίηση των τραπεζών, η μείωση των ωρών εργασίας, τα κοινωνικά δικαιώματα, κ.ά. καταλήγουν πάντα στο «να πάρουμε τη ζωή στα χέρια μας». Με άλλα λόγια το ίδιο το υποκείμενο της συλλογικής δράσης των πλατειών που λειτουργεί στη βάση

της δημοκρατίας και της αυτοδιαχείρισης προβάλλεται ως η λύση του προβλήματος.

Επίλογος

Ο Castells στο κλασσικό του έργο *The City and the Grassroots* (1983) υποστηρίζει ότι η πόλη είναι ένα κοινωνικό προϊόν που προκύπτει από συγκρουόμενα κοινωνικά συμφέροντα και αξίες και ότι ο καλύτερος τρόπος για να μελετήσει κανείς τις διαδικασίες αστικής αλλαγής είναι να ερευνήσει την εμπρόθετη δράση των πολιτών. Εκκινώντας από τις θέσεις αυτές, αλλά ξεφεύγοντας από το ιστορικό πλαίσιο του έργου του Castells που επιφύλασσε στα κοινωνικά κινήματα έναν ιδιαίτερο ιστορικό ρόλο, θα παρατηρούσε καταρχάς κανείς ότι η δράση των πολιτών δεν έχει πάντα προοδευτικό, ριζοσπαστικό ή απελευθερωτικό ρόλο. Το κίνημα ή αντικίνημα της απόρριψης των μεταναστών αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση δράσης πολιτών που στοχεύει στην εμπέδωση και εμβάνθυνση της κυριαρχίας των γηγενών επί των ούτως ή άλλως κυριαρχούμενων μεταναστών. Αντίθετα το κίνημα των ελεύθερων χώρων προτείνει την απελευθέρωση των δημόσιων χώρων από τις εμπορευματικές σχέσεις ή/και την παρουσία του κράτους, ενώ το κίνημα των πλατειών απαιτεί αλλαγές τόσο στο επίπεδο της ασκούμενης πολιτικής όσο (ή κυρίως) στην πολιτική διαδικασία.

Η επικέντρωση του παρόντος άρθρου στους δημόσιους χώρους και στη μάχη που διεξάγεται γύρω από αυτούς και για αυτούς είχε ως στόχο και την προβολή των διαφορετικών αντιλήψεων των κινημάτων σε σχέση με το ποιος έχει δικαίωμα συμμετοχής στη δημόσια ζωή και με ποιον τρόπο. Το ερώτημα αυτό καθίσταται εξαιρετικά κρίσιμο στο πλαίσιο της τρέχουσας βαθιάς πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής κρίσης, όπου οι παλιές ρυθμίσεις και τρόποι λειτουργίας που έμοιαζαν αυτονόητα στέρνονται να κατεδαφιστούν και που το αίτημα να χτιστούν από την αρχή νέοι εμφανίζεται καθολικό. Οι περίοδοι κρίσης είναι και περίοδοι μεγάλης

ελευθερίας υποστήριζε ορθά ο Antre Gorz. Η έκβαση της μάχης προφανώς παραμένει ακόμα ανοιχτή. Ο τρόπος που θα διαχειριστούμε την ελευθερία που μας προσφέρει η κρίση είναι σημαντικός για το μέλλον της κοινωνικής και πολιτικής ζωής.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Αράπογλου Β., Καβουλάκος Κ.Ι., Κανδύλης Γ., Μαλούτας Θ., 2009, «Η νέα κοινωνική γεωγραφία στην Αθήνα: μετανάστευση, ποικιλότητα και σύγκρουση», *Σύγχρονα Θέματα*, 107, σσ. 57-66.
- Βραδής Α. 2011, «Σπάζοντας το χωρικό συμβόλαιο», στο Χ. Γιοβανόπουλος, Δ. Μητρόπουλος, (επιμ.), *Δημοκρατία under construction*, Αθήνα, Α/Συνέχεια, σσ. 211-218.
- Castells M., 1983, *The City and the Grassroots*, London, Edward Arnold.
- Δαλάκογλου Δ., 2011, «Η πλατεία ως πολιτικο-χωρικό συμβόλαιο», στο Χ. Γιοβανόπουλος, Δ. Μητρόπουλος, (επιμ.), *Δημοκρατία under construction*, Αθήνα, Α/Συνέχεια, σσ. 219-226.
- Kavoulakos K.I., Kandyli G., 2011, «Framing urban inequalities: racist mobilization against immigrants in Athens», *Greek Review of Social Research*, 136 C, pp. 157-176.
- Καβουλάκος Κ.Ι., Κανδύλης Γ. 2012, «Νέες μορφές αστικής σύγκρουσης στην Αθήνα: το πολιτικοκοινωνικό πλαίσιο, ο λόγος και οι πρακτικές της απόρριψης των μεταναστών», στο Α. Αφουξενίδης, (επιμ.), *Ανισότητες στην εποχή της κρίσης*, Αθήνα, Προπομπός, σσ. 79-100.
- Καβουλάκος Κ.Ι., 2008, «Προστασία και διεκδίκηση δημόσιων χώρων: Ένα κίνημα της πόλης στην Αθήνα του 21^{ου} αιώνα», στο Δ. Εμμανουήλ, Ε. Ζακοπούλου, Ρ. Καυτατζόγλου, Θ. Μαλούτας, Α. Χατζηγιάννη, (επιμ.), *Κοινωνικοί και Χωρικοί Μετασχηματισμοί στην Αθήνα του 21^{ου} Αιώνα*, Αθήνα, ΕΚΚΕ, σσ. 387-426.
- Κιουπκιολής Α., 2011, «Αγανακτισμένες πλατείες: πέρα από την κοινοτοπία του πλήθους;», *Σύγχρονα Θέματα*, 113, σσ. 8-10.

- Μαρβάκης Α., 2004, «Κοινωνική ένταξη ή κοινωνικό απορτηχάντ;», στο Μ. Παύλου, Δ. Χριστόπουλος, (επιμ.), *Η Ελλάδα της μετανάστευσης. Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, σσ. 88-120.
- Μπελαβίλας Ν., 2005, «Η κατάργηση της δημόσιας πόλης. Μεταλλάξεις και συγκρούσεις στον Πειραιά του 2005», Ανακοίνωση στο Συνέδριο «Γεωγραφίες της Μητρόπολης-Όψεις του φαινομένου στον ελληνικό χώρο», Θεσσαλονίκη.
- Μπρέστα Μ., 2011, «Όλη η Ελλάδα μια Πλατεία (;)» στο Χ. Γιοβανόπουλος, Δ. Μητρόπουλος, (επιμ.), *Δημοκρατία under construction*, Αθήνα, Α/Συνέχεια, σσ. 91-100.
- Petropoulou C., 2010, «From the December youth uprising to the rebirth of urban social movements: A space-time approach», *International Journal of Urban and Regional Research*, 34 (1), pp. 217–224.
- Skenderovic D., 2007, «Immigration and the radical right in Switzerland: ideology, discourse and opportunities», *Patterns of Prejudice*, 41, pp. 155-176.
- Τότσικας Π., 2004, *Η άλλη όψη της Ολυμπιάδας 2004*, Αθήνα, εκδόσεις ΚΨΜ.